

זאב גולדברג

"דור הולך ודור בא" – השקפותיו של אברהם גולדפאדן בנושא החינוך היהודי

א. אברהם גולדפאדן וראשית התיאטרון בידיש

אברהם גולדפאדן, המכונה אבי התיאטרון בידיש, נולד בעיר קנסטאנטין-ישן בוואליניה בשנת 1840. ראשית לימודיו בחדר, אולם ביתו ספוג היה בערכי ההשכלה, וכך חונך בחינוך מסורתי וכללי כאחד. הוא עצמו לא עבר את חוויית ההתנתקות מהעולם המסורתי והמעבר לעולם ההשכלה כפי שחוו רבים מבני דורו. גולדפאדן המשיך את לימודיו בבית-ספר מטעם הממשלה בעירו. כבר בצעירותו התבלט בכישרונו המוסיקלי וכיכולתו לחרוז חרוזים. בהיותו בן שבע-עשרה החל בלימודים בבית מדרש לרבנים בזיטומיר שהיה מוסד חינוכי ברוח ערכי ההשכלה. בתקופה זו החל לחבר שירים בידיש ובעברית ואף השתתף בביצוע של המחזה שרה'קלה, פרי עטו של המשכיל ד"ר שלמה אטינגר מזאמושץ. בתקופת זיטומיר שהתאפיינה בלימוד עברית, תורה והשכלה, עמד גולדפאדן בקשרים עם סופרים משכילים בני דורו כגון: מנדלי מוכר ספרים, י"י לינצקי ואחרים. כשסיים לימודיו בזיטומיר ניסה כוחו בתחומים שונים. הוא החל לעבוד בהוראה, עבר למסחר ואף ניסה ללמוד רפואה. באותה תקופה נרד בין אודסה וורשה וגם בין ערים אחרות. הופעותיו הראשונות על הבמה החלו בעיר יאסי שברומניה בשנת 1876. הופעות אלו היו בעיקר אופרטות קצרות ושירים שהציג בלוויית שחקן או שניים נוספים. כשנתיים הבאות התגבשה סביבו להקת שחקנים שכללה, בפעם הראשונה, גם שחקניות. ראי לציין שבאותה תקופה נחשב העיסוק בתיאטרון בעיני החברה היהודית כעיסוק בזוי ושפל ("הפקר וועלט"), ובאשר לנשים על אחת כמה וכמה. יצחק טורקוב גרודברג, מחשובי חוקרי תיאטרון יידיש, כתב:

מספרים אפילו שבימים הראשונים בבוקארסט, כאשר גולדפאדן הרשה לעצמו להעשיר את להקתו באישה אחת או שתיים, נתקלו שליחיו בסירוב אפילו מצד יצאניות. אפילו הן סברו שטרם הגיעו ל"מידת דרדור שכזאת" שתחייבן להופיע בפרהסיה על הבמה, ועוד עם "מופקרים" כמו קומדיאנטים יהודים, שחקני פורים.¹

הלהקה נדדה בערי רומניה ודרום רוסיה והציגה רפרטואר של מערכונים ושירים. בשנים אלו חיבר גולדפאדן גם את מחזותיו הראשונים: די באבע מיטן אייניקלין (הסבתא ונכדתה), שמנדריק, שני קונילמל, המכשפה ומחזות אחרים. מחזות עממיים אלו נכתבו ברוח רעיונות ההשכלה שבהן מוצג דור ההורים המסורתיים בצורה גרוטסקית כאנשים חשוכים וערמומיים המנסים בכל דרך אפשרית לכפות על ילדיהם את ערכי העולם הישן. לעומתם, דור הבנים נאבק בהורים המתנגדים לרצונו לחבור לעולם ההשכלה ומסרבים להכיר בזכותו לבחור את זיווגו מתוך רגשי אהבה ולא על ידי שידוך.

בראשית שנות השמונים עבר גולדפאדן לכתיבת דרמות היסטוריות לאומיות. הדרמה שולמית ויהודה המכבי מתרחשת בתקופת הבית השני. הדרמה הדוקטור אלמסדו עוסקת בחיי היהודים בסיציליה בימי הביניים, והמחזה בר-כוכבא מתרחש בתקופת חז"ל במאה השנייה לספירה. בשנת 1883 אסרו השלטונות הרוסיים את הופעות התיאטרון בידיש ברחבי רוסיה. איסור זה נבע בעיקר מעמדת המשכילים שרצו לדכא כל ניסיון לטפח את ה"ז'רגון" – כפי שנקראה היידיש באותם ימים. גם התכנים העממיים של ההצגות והנושאים הלאומיים לא היו לרוחם של משכילים אלו. גולדפאדן המשיך לנדוד עם תיאטרונו בערי רומניה עד שבשנת 1886 היגר לארצות הברית. כשהגיע גולדפאדן לארצות הברית כבר פעלו בו תיאטראות יידיש שהפעילו מיועזיו ותלמידיו: הורביץ, לטיינר ואחרים. הללו, שחששו לפרנסתם, לא נתנו לגולדפאדן דריסת רגל בעולם התיאטרון בניו-יורק. גולדפאדן ניסה להשתלב בעולם העיתונות בידיש, אך גם צעד זה כשל. בצר לו חזר לאירופה בשנת 1899 והתיישב בפרו. בשנות חייו האחרונות היה מקורב לתנועה הציונית, כתב עוד מספר מחזות, אך חי בעיקר על תהילת העבר. ללא מקור פרנסה קבוע שב לארצות הברית

1 "גור, "גולדפאדן וגרודין", במה, 47 (1970), עמ' 10.

בשנת 1903. הוא לא חזר לתיאטרון היהודי בארצות הברית, אך חיבר למען הציונים את הדרמות הלאומיות דוד במלחמה ובן עמי, כן עסק בהוצאת החיבור דוד הולך ודוד בא שבו התווה פתרון מקיף לבעיות החברה היהודית בדורו. אברהם גולדפאדן נפטר ונקבר בניו-יורק בשנת 1908.²

אברהם גולדפאדן

ב. יהדות, לאומיות והשכלה ביצירתו של אברהם גולדפאדן
בראשית דרכו בתיאטרון, בסוף שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, כיוון גולדפאדן את יצירתו לקהל עממי רחב, ויצירותיו מאותה תקופה נעו בין הקומי-וולגארי והסנטימנטלי. מגמה זו מתאפיינת ביצירותיו שמנדריק, המכשפה, בריינדלה קוזאק וביצירות נוספות בנות הזמן. בראשית שנות השמונים ניהל גולדפאדן להקת שחקים שצברה ניסיון רב. הלהקה החלה להופיע בערים גדולות בדרום רוסיה כגון בעיר התעשייתית אודסה. מעבר זה חייב את גולדפאדן לשנות את הרפרטואר הקליל של מערכונים בליווי שירים. הוא החל לכתוב דרמות מורכבות יותר ופנה גם לנושאים היסטוריים ולאומיים. הפנייה לנושאים היסטוריים

2 הסקירה מתוך ההקדמה לספר: ר' גולדברג (מהדיר), אברהם גולדפאדן – שירים ומחזות, ירושלים: מוסד ביאליק, 1970, עמ' 7–57.

ולאומיים החלה ביצירתו של גולדפאדן עוד לפני הפרעות של ראשית שנות השמונים, ובעצם היה גולדפאדן מאותם משכילים מתונים שניסו למצוא נוסחה המחברת בין ערכי ההשכלה ובין הדת והלאומיות היהודית. על כך כתב ישראל גור:

אכן, כדי להבין את משכילותו של גולדפאדן עלינו להבדיל בין תנועת-ההשכלה לבין ספרות-ההשכלה העברית של זמנו. מין הדין שנזכור כי לעומת אלה שהשתחררו מכבלי הגטו, נטמעו בעולם הגויי, התעורו בעסקיו הכלכליים והפיננסיים ולא חזרו עוד אל חיק-היהדות – הרי סופרי השכלה המעטים שרו בשתי חזיתות גם יחד: מצד אחד ייסרו את היהודי הגטואי שבשל אי רצונו להינתק מכבלי-חשכתו-ובערותו, ניתכו עלינו, כביכול כל המכות והצרות. ומצד שני – שרו עם מלאכי-המשיכה החיצוניים והתאמצו בכל כוחם לקיים את זהותם היהודית ולשאתה בריש גלי. גולדפאדן נימנה עם אלה האחרונים.³

מגמה זו של שילוב בין עולם ההשכלה לעולם היהדות, עולה ביצירות רבות של גולדפאדן. החל בשירים שחיבר בשנות השישים בראשית דרכו הספרותית, כגון בשיר דאס פינטעלע ייד⁴ [הניצוץ היהודי] ובמיוחד בחיבורו דור הולך ודור בא שבו הוא דן בבעיות החברה היהודית ודרכי פתרונן. צלילים דומים נשמעים גם משיר הערש המפורסם של גולדפאדן ראזינקעס מיט מאנדלען (צימוקים ושקדים) שהיה מהחביבים ביותר על בני דורו ומוכר גם היום. בשיר יושבת האלמנה בת-ציון בחדר אפל בבית המקדש אך מאחלת לבנה שיפרוס כנפיים לעולם הגדול כסוחר ובנקאי מצליח.⁵

בשנת 1880 העלה גולדפאדן את המחזה ההיסטורי שולמית שעיקרו סיפור אהבה הבנוי על בסיס "מעשה בחולדה ובור" מתקופת חז"ל. המחזה כתוב ברוח הרומן העברי הראשון אהבת ציון של אברהם מאפו. מחזה זה זכה מיד להצלחה מרשימה וענה לכמיהת הקהל היהודי למחזה המתאר את ימי הזוהר של עצמאות ישראל בארצו.⁶

3 גור (לעיל, הערה 1), עמ' 13.

4 ד' סדן, "סביבי בימות", במה, 4 (1960), עמ' 59-61.

5 תרגום עברי של השיר: גולדברג (לעיל, הערה 2), עמ' 140.

6 מ' קצ'נסקי, "אברהם גולדפאדן אבי התיאטרון בידיש ו'חיבת ציון'", חוליות, 8

(2004), עמ' 348-350.

"סופות בנגב" בראשית שנות השמונים טלטלו את יהדות מזרח-אירופה טלטלה עזה. תחושת חוסר האונים מול גלי השנאה וההרג וההכרה שההשכלה לבדה לא תפתור את כל בעיותיה של החברה היהודית במזרח-אירופה, הביאו סופרים והוגים רבים לייאוש מערכי ההשכלה לבדם ולחיפוש פתרונות נוספים למצוקת היהודים במזרח אירופה.⁷ הפרעות הביאו לגל הגירה יהודי גדול למערב אירופה וליבשת אמריקה. במזרח אירופה החלו להתגבש התארגנויות ראשוניות שראו את פתרון מצוקת היהודים בהשתלבות בתנועת הפועלים ובתנועות סוציאליסטיות. הפרעות הביאו גם להתעוררות התנועה הלאומית היהודית והחיפוש אחר טריטוריה שבה יוכל העם היהודי לקיים חיים עצמאיים. ניתן להניח שפרעות ראשית שנות השמונים עמדו ברקע כתיבת הדרמה דוקטור אלמסדו המתמקדת בגירוש, הכאת היהודים והשפלתם ללא סיבה הגיונית בימי הביניים. בדרמה דוקטור אלמסדו הביא גולדפאדן קודם כול את תחושת השבר והעלבון וחוסר האונים היהודי אל מול גלי השנאה השרירותית מצד שכניהם והיא בעצם קינה על מצבו הירוד של העם היהודי.⁸

אחד משיאי יצירתו הדרמטית של גולדפאדן הוא הדרמה בר-כוכבא שחברה זמן קצר אחר לאחר שסיים את חיבור הדרמה דוקטור אלמסדו והועלתה על הבמה במאי 1883. בדרמה זו, שהיא עיבוד לספרו של קלמן שולמן הריסות ביתר, יוצר גולדפאדן קונפליקט משולש בין בר-כוכבא הקורא למרד ברומאים, ובין רבי אלעזר המודעי המבין שמרד נגד האימפריה הרומאית חסר סיכוי ומוביל לאסון ובתווך נמצאת דינה בתו של רבי אלעזר המודעי וארוסתו של בר-כוכבא. היא תומכת במרד ובבר-כוכבא ארוסה, אך משתדלת להבין גם את עמדת אביה האהוב.⁹

7 ז' גולדברג, "מנדלי מוכר ספרים והרעיון הציוני", הציונות, כ (1996), עמ' 31–44; הנ"ל, "י"ל פרץ ויחסו לתנועה הציונית", חוליות, 7 (2002), עמ' 53–58; הנ"ל, "שלום עליכם והרעיון הציוני", מעוף ומעשה, 7 (תשס"ב), עמ' 223–230.

8 אויסלנדר ופינקל טוענים שהפרעות של ראשית שנות השמונים גרמו לגולדפאדן לתמוך בתנועת חיבת ציון: נ' אויסלנדר וא' פינקל, א' גאלדפאדן – מאטריאלן פאר א ביאגראפיע, מינסק, אינסטעטוט פאר ווייס רוסלענדישער קולטור: 1926, עמ' 64.

9 א' קווינט, "המחזה בר-כוכבא מאת אברהם גולדפאדן", חוליות, 6 (2000), עמ' 79–90.

במחזה בר- כוכבא ובדרמה יהודה המכבי שחיבר באותה שנה צעד גולדפאדן צעד נוסף בניסיון לשקם את הגאווה היהודית הפגועה לאחר הפרעות. הפעם מציג גולדפאדן לקהל צופי התיאטרון היהודי גיבורים כבר-כוכבא וכיהודה המכבי, דמויות יהודית אקטיבית היוצאות למאבק למען עמם ואמונתם, למרות סיכוייהם הקלושים לנצח. דרמות לאומיות אלו שלימים כינה אותם גולדפאדן "דרמות ציוניות"¹⁰, ודאי תרמו להתעוררות הלאומית היהודית במזרח-אירופה בראשית שנות השמונים. בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה חזר גולדפאדן לחבר דרמות לאומיות והיסטוריות. בתקופה זו חיבר את הדרמה מליץ יושר, העוסקת בניסיון היהודים בגרמניה לבטל גזרה כנגד החרמת התלמוד בימי-הביניים. דרמה נוספת מאותה תקופה היא הדרמה הציונית ימות המשיח העוסקת בחייו של צעיר יהודי שקיבל חינוך רוסי והתנכר למוצאו, המחליט, בעקבות הפרעות של ראשית שנות השמונים, לחזור לעמו, ובחר להשתקע בארץ ישראל.¹¹

העיסוק בנושאים לאומיים בדרמות של גולדפאדן בשנות השמונים נבע מסיבות שונות. לפניו עמד הצורך הפרקטי לשדרג את יצירותיו ולהתאימן לקהל יהודי יותר מעודן, וזאת כדי לעמוד בתחרות עם להקות תיאטרון נוספות שניסו לשבות את לב הקהל היהודי. הנושא הלאומי היה קרוב ללבו של גולדפאדן עוד מיצירתו השירית בשנות השישים של המאה התשע-עשרה, והוא לא התקשה לחזור לנושאים אלו בשנות השמונים. "סופות בנגב" בראשית שנות השמונים העמיקו את תחושת השבר בחברה היהודית ודחפו את גולדפאדן לקונן על מצבו העגום של העם היהודי בגלות ולצאת בקריאה נסתרת לרבבות היהודים לקחת את גורלם בידם. מכיוון שמחמת הצנזורה לא יכול היה לבטא את רעיונותיו בגלוי, דיבר גולדפאדן לקהלו בשפת הסתרים של המחזה ההיסטורי. מהרעיונות הפוליטיים שהועלו בשנות השמונים לפתרון מצוקת היהודים במזרח אירופה היה מקורב גולדפאדן לרעיון הציוני. (גולדברג, 1970, עמ' 21-24.) לאחר כישלון ניסיונו להשתלב בעולם התיאטרון בארצות הברית

10 שם, עמ' 82.

11 ש' אבישר, המחזה והתיאטרון העברי והיידי, ירושלים: ראובן מס, 1996,

עמ' 230-235.

וחזרתו לאירופה בשלהי המאה התשע-עשרה, ראה עצמו גולדפאדן כ"גמלאי" של התיאטרון היהודי. בשבתו בפריס כתב שבכוונתו לעשות למען שלומו ובריאותו המעורערת, ללמוד על התפתחות הקדמה ולעסוק בלאומיות היהודית, בציונות ובתנועת ההגירה היהודית.¹² בשנת 1903, כשחזר לארצות הברית, היה מקורב לחוגים הציוניים שם. להם כתב את יצירותיו האחרונות דוד במלחמה ובן עמי שהיו בעצם מערכונים קצרים בליווי שירים בעלי מוטיבים לאומיים-ציוניים.

ג. הספר דור הולך ודור בא ומקורותיו

בספר דור הולך ודור בא כינס גולדפאדן שני מאמרים שנכתבו בתקופות שונות ושפרסמם בבמות שונות. החלק הראשון נקרא דור הולך, והכותרת ביידיש: אונדזער מכה [המכה שלנו]. חלק זה נכתב בתקופה שגר בפריס, בראשית המאה העשרים, והושלם בשנת 1902. במכתב שכתב גולדפאדן בסוף אותה שנה לכתריאל שרהזון, המוציא לאור של העיתון הניו-יורקי היידישעס טאגזעבלאט, שהיה העיתון הנפוץ ביותר שהופיע ביידיש באותה תקופה, התעניין באפשרות להדפיס את החיבור בעיתון. בקשתו של גולדפאדן הייתה שהדפסת החיבור תהיה כך שאפשר יהיה בקלות להפוך את המאמר לספר.¹³ שרהזון נענה לבקשתו של גולדפאדן, והחיבור החל להופיע בהמשכים על דפי הטאגזעבלאט החל מהשמונה בנובמבר 1904 ועד השניים בדצמבר באותה השנה. החיבור הופיע תחת הכותרת "אונדזער רפואה" [רפאתנו], ותת-הכותרת בתרגום עברי הייתה "כיצד ניתן לסיים את השאלה היהודית – בחינה מדוקדקת של מצב העם היהודי בעולם וכיצד ניתן לסייע לו – נכתב עבור הטאגזעבלאט על ידי הסופר המפורסם אברהם גולדפאדן". בחלק זה סקר גולדפאדן תהליכים ושינויים שעברו על החברה היהודית במזרח-אירופה בתקופת ההשכלה והביאו להידרדרותה הרוחנית והמוסרית, גרמו לניכור ולהתבוללות והעמידוה על סף אבדן וכליה.

12 א' גולדפאדן, דור הולך ודור בא, ניו יורק: היברו פאבליש קאפמאני, תר"ע, עמ' 7.

13 ר' שאצקי, הונדערט יאר גאלדפאדן, ניו יורק: ייווא, 1940, עמ' 140.

חלקו השני של הספר נקרא דור בא, וגולדפאדן הגדיר אותו כחיבור פדגוגי. חלק זה נחלק לשני חלקי-משנה. החלק הראשון – "די רפואה"¹⁴ [הרפואה] עוסק במצב הירוד של החינוך והמוסר בכלל בערים תעשייתיות ומציע פתרונות חינוכיים אפשריים. החלק השני נקרא "אונדזר רפואה בפרט פאר יידן" [רפואתנו במיוחד ליהודים]. חלק זה הופנה ליהודי ארצות הברית ובו הציע גולדפאדן פתרונות חינוכיים ליהודי ארצות-הברית הסובלים מניכור לדת וללאומיות היהודית כפי שתיאר בחלקו הראשון של החיבור. גולדפאדן החל את כתיבת המאמר עוד בפריס, וכפי הנראה סיים את הכתיבה לאחר שובו לארצות הברית. בעוד בחלקו הראשון של החיבור ניכרת אהדת גולדפאדן לתנועה הציונית, חלקו השני, המופנה ליהודי ארצות הברית, כתוב בסגנון "אחד-העם" הקורא קודם לפדיון הרוח ואינו עוסק כמעט בגאולת הארץ. דווקא הקניית חינוך יהודי-דתי, לאומי ומוסרי יסייעו, לדעת גולדפאדן, ליהודי אמריקה להיות אזרחים אמריקאיים נאמנים ומועילים.

ד. "דור בא" – הרפואה

1. הבעיה – חברת מהגרים במשבר זהות

גלי ההגירה לאמריקה בסוף המאה התשע-עשרה יצרו באמריקה משבר חברתי-חינוכי רחב. הלם המעבר מתרבות לתרבות ותנאי החיים החדשים גרמו למהגרים רבים לנטוש את דפוסי ההנהגות הקדומים ולעזוב את המסורת. המהגרים החדשים עבדו שעות ארוכות בעסקים קטנים ו"כבתי היזע" השאירו פעמים רבות את ילדיהם בבית ללא השגחה של הורה או מבוגר. מוסד המשפחה נפגע משגברים רבים הגיעו לאמריקה ללא נשותיהם. ילדים שגדלו באמריקה דיברו אנגלית שוטפת, הרגישו אמריקאיים לכל דבר ועניין וזלזלו בדור ההורים המיושן. נוצר פער דורות שכמעט שלא ניתן היה לאיחוי.

האווירה בערים הגדולות השפיעה קשות על נפשו הרגישה של הילד ופגמה בערכי המוסר והמידות הטובות שרכש ממוריו. הילד ששוטט ברחובות הכרך ללא השגחת הורים ומורים, התפתה למעשי משובה עם חברים רעים וחשוף היה לחיי המותרות, לחופש ולחוסר הבושה של חיי

ההפקר. ילדותם של ילדים רבים מתה כאשר נשלחו למכור סחורה בשווקים כדי לעזור בפרנסת משפחתם. התיאטרות ובתי הזמר היו מלאים בילדים התופסים את השורות הראשונות כשהם מעשנים בחוצפה סיגריות או שותים בירה, ולא כדי לעסוק במה שראו על הבמה. האווירה בערים הגדולות הזיקה והרסה את המידות הטובות והמוסר של הילדים. שכמו צמחים צעירים חייבים לגדול תחת השגחה מתמדת וטיפול מסור. תולעים כרסמו בשורשי חינוך הילדים, וחובה לנטוע אותם מחדש בתוך אדמה מדושנת ונקייה.¹⁵

2. הפתרון לכל אזורי אמריקה – הקמת מוסדות חינוך מתקדמים מחוץ לערים

במטרה להציל את אמריקה מהידרדרות מוסרית וכדי לחנך אזרחים מועילים ונאמנים למדינה, צריך היה גולדפאדן להפעיל תכנית חירום חינוכית כללית לכל אזורי המדינה. בראש ובראשונה חובה לשפר את מעמד המורה. המדינה מזניחה את המורים שעוסקים בחינוכם ובהשכלתם של אזרחים הגונים, המהווים את היסודות ואת עורקי החיים המרכזיים של החברה.¹⁶

בנסיעה ברכבת יש שרואים בעמק בין יערות מבנה בודד של מפעל המעבד חומר גלם לסחורה שתישלח לאחת מערי האזור. במקום מבודד כזה, במרחק חצי שעה נסיעה או יותר מחוץ לעיר, צריכה כל עיר גדולה להקים קריית חינוך עם בתי-ספר יסודיים ותיכונים. בבתי-ספר אלו ניתן יהיה לעבד ללא הפרעה את "חומר הגלם" האנושי כדי שאפשר יהיה בעתיד להחזירו לחברה כמוצר בריא ורענן, יקר ושימושי ומהסוג הטוב ביותר.

בתוך פארק גדול ויפה יוקמו בתי מגורים מרווחים למורים, למחנכים ולעובדי המקום. גם התלמידים יגורו במקום בתנאי פנימייה מלאים על חשבון קופת המדינה. הורים בעלי אמצעים יצטרכו להשתתף בשכר הלימוד.

15 גאלדפאדן, דור הולך ודור בא (לעיל, הערה 12), תר"ע, עמ' 77–78.

16 שם, עמ' 71–72.

ילדים בני שש לערך יילקחו מבית הוריהם ויובאו לביתם השני בקריית החינוך ולא יחזרו לבתייהם עד שיגעו לרמת השכלה מסוימת. הדבר נשמע מפחיד, הורים יחשבו שרוצים לגזול את ילדיהם, לכן ראוי להסביר לאילו הורים ולאילו ילדים מתכוונים. המדובר בילדים להורים חסרי אמצעים כלכליים העובדים רוב שעות היום, הורים הזקוקים בעצמם לחינוך, אלה שאינם מקיימים חיי משפחה מוסריים והורים חורגים, המגרשים את ילדיהם לבית הספר, לא כדי שילמדו אלא כדי להיפטר מהם לכמה שעות. להורים אלה צריך להסביר שהילד שייך לחברה בדיוק כמו שהוא שייך להם, ושילדם "יושאל" מהם לזמן קצר כדי ללמדו ולחנכו. לכשיחזור יהיה הילד אינטליגנטי ומחונך בקפידה. הוא יביא הרבה אושר וכבוד להוריו, ויהיה אזרח מועיל ונאמן לחברה. הורים רגישים שירצו בכך יוכלו לבקר ולהשתעשע עם ילדיהם בימי שבת או ראשון. מי שירצה לחנך את ילדו בבית יוכל לעשות זאת רק אחרי שיוכיח שאשתו חכמה, מוסרית, מסודרת ואשת חיל...

3. כללים חינוכיים שיונהגו במוסדות החדשים

1. היחס בין מספר המורים המקצועיים בבית הספר למספר המחנכים חייב להיות זהה. המחנכים הם בעצם החשובים שבעובדי המדינה.
2. אסור למחנך להיפרד מתלמידו, והוא צריך ללוותם בשעות הלימודים, אחר שעות הלימודים, בזמני האוכל והשינה.
3. המחנך חייב להכיר כל ילד באופן אישי, להכיר את אופיו, יכולותיו ונטיותיו. מחובתו להקנות לחניך דרכי מוסר ומידות טובות בדרכי נועם. הוא חייב לרכוש את אמונו של החניך ולגרום לו שיתייחס אליו כמו אל אח גדול, וירגיש בטוח לספר לו על מצוקותיו.
4. המחנך צריך לתרגל עם חניכיו התנהגות חברית הולמת: לא להתרגז ולצעוק, לא לרמות ולא לשנוא את החבר, עד שתכונות אלו יהפכו אצל החניך כטבע שני. תכונות אלו צריכות להיטמע בו כך שבעתיד לא יצטרכו להטיף לו "ואהבת לרעך כמוך".
5. מחובת המחנך להקשיב לשיחות התלמידים, לפקח על ספרי הקריאה שלהם ולא לאפשר קריאת עיתונים יומיים. תלמידים כישרוניים יכולים לכתוב בעצמם כתבות ולערוך עיתון ילדים. בזמנם החופשי יכולים

- החניכים לעסוק במוסיקה, בדרמה ובספורט. התלמידים יכולים לעסוק במגוון פעילויות, לדוגמה, לארגן אסיפות פוליטיות ולנאום בהם.
6. אסור, חס וחלילה, לנזוף, לקלל או להכות ילד עקשן ובעל אופי רע. העונש היחידי יהיה הרחקה. עד שיחזור הנער למוטב חייבים המחנך ושאר התלמידים להתעלם ממנו, לא לדבר אתו, לא לאפשר לו להשתתף בפעילויות מהנות ולא לאכול עמו באותו השולחן. המוסד החינוכי צריך להצטייר בעיני החניכים לא ככלא אלא כגן עדן שאליו באו כדי ללמוד ולהנות. צריך ליצור אווירת חופש אך לא אווירה של פראיות והפקר.
7. אחד הדברים החשובים ביותר הוא להתייחס לילדים המסכנים מחוסרי ההורים ביחס של אהבה; בשום אופן לא להתייחס לילדים באכזריות הנהוגה לפעמים בבתי יתומים.
8. מחובת המחנך לאבחן את כישוריו ויכולותיו של כל תלמיד ולהתאים לו מערכת לימודים לפי יכולתו. לראות תלמיד חלש שצריך להתמודד עם תלמידים חזקים זה "צער בעלי חיים". מחובת המחנך לחלק את התלמידים להקבצות: תלמידים מצטיינים, תלמידים רגילים ותלמידים חלשים. את החלשים ראוי להפנות למעט לימודים ולעבודה פיזית. בסיום הלימודים יקבל הבוגר שתי תעודות. האחת – מהמחנך, על התנהגותו, והשנייה – ממוריו המקצועיים, ובה יפורטו, כמקובל, הישגיו הלימודיים.¹⁷

ה. החינוך היהודי באמריקה

ליהודים חובה מיוחדת לעסוק בחינוך לעם ישראל חובה ראשונית להציל את כבודו ואת גאוותו הלאומית. מחובתו להציל את עתיד בניו שבריצתם קדימה במהירות יכולים להידרדר לתהום עמוקה ולגרור עמם את העבר הזוהר של סבותיהם הגאונים ולקבור אותו אתם לעולמים.

העיסוק בחינוך הוא חובה יהודית בסיסית. עם ישראל מוקף בלגיונות שונאים מבית ומחוץ המאשימים אותו בכל דבר רע ומעלילים עליו עלילות דם. כשנער יהודי חוטא אין אומרים "נער חטא" אלא "יהודי חטא", ואת

סטירת הלחי לא מקבל רק הנער עצמו אלא כל יהדות אמריקה, ואולי כל יהודי העולם. שנאת היהודים בעולם גדולה כל כך שכאשר יהודי מצטיין בתחומי התרבות וההשכלה אומרים שהוא יחיד ומיוחד במינו ואת השאר אפשר לחסל. עשה יהודי אחד טעות מיד צועקים כולם: "כל היהודים רמאים". כל האומה אחראית למעשיו של כל אחד מבניה, כל ישראל ערבים זה לזה.

לעם ישראל חובה מוחלטת יותר מעמים אחרים לחנך את בניו למוסריות טהורה, למידות טובות ולאנושיות אמתית. חובה זאת נובעת מכך שעם ישראל היה העם שחיבר את ספר החיים – התורה, והפיץ בין עובדי האלילים את האלוהיות הטהורה ואת האנושיות. היו אלו אבות אבותינו שהביאו לאחר שנים את הספר לאירופה הפראית. המוסר הקדוש ואהבת האדם שבתנ"ך העניקו את התרבות לשודדי הדרכים, לאבירים ולרודנים.

מחובתנו לטעת זרעים רעננים של מוסר ורוח יהודית גם באדמתה הדשנה של אמריקה המטריאליסטית. אמריקה הטובה פתחה את שעריה לאחינו העניים והנרדפים ומוכנה לחלוק עמם את אוצרותיה ולחיות עמם בשלום. היא מציעה להם את האוצר הגדול שאדם יכול לזכות בו – חופש. מנגד אנו היהודים חייבים להציע לאמריקה את אוצרנו הרוחני, אוצר שיש לעם ישראל יותר מלכל אומה אחרת. מחובתנו לעזור בעיבודה של אדמת אמריקה הרעננה ולזרוע בה זרעים מלאי חיות, זרעים של חיי משפחה טהורים, מידות טובות ומעשים טובים!¹⁸

היהודים צריכים להשתלב במדינה ובתרבות האמריקאית יהודי אמריקה אינם צריכים לחשוש מכך שילדיהם ירכשו השכלה. ברוסיה יכולים היו יהודים לחיות כל חייהם בלי לדעת מילה ברוסית. שם שנא היהודי את הגוי ה"טרף" שהתנהג עמו בברבריות. באמריקה המצב שונה; עוד לפני שתספיקו לפנות כה וכה ישלטו ילדיכם באנגלית שליטה מלאה ויאהבו את השפה. פה אין מגרשים את הילד לחדר אלא הוא הולך בשמחה לבית הספר. המדינה מאפשרת לילדים חופש רב ופותחת להם שער נרחב לידע והשכלה, ובסוף תקופת הלימודים דואגת המדינה גם למעט פרנסה.

בזמן הבחירות רצים ילדיכם עם דגלונים וחצוצרות ומתעניינים מאוד לדעת מי ייבחר. גם ללא התערבותכם יהפכו הילדים לפטריוטים אמריקאים וידקלמו את חוקת ארצות הברית ואת ההיסטוריה האמריקאית.

חובה לטפח את השפה העברית

באמריקה חדרים, תלמודי תורה וישיבות שבהם משתדלים כמה שאפשר לנטוע בלב הילדים את השפה העברית ואת היהדות. למרות זאת העברית המועטה והיהדות הנלמדים בניו-יורק נראים לילד היהודי כמו גלידה בתוך מחבת לוהטת.

השפה העברית אינה דומה לשאר השפות החיות הנלמדות אך ורק לשם ידיעת השפה. הלומד שפה אינו חייב להיות פטריוט של העם הדובר את השפה הנלמדת. אולם אם רוצים לדעת עברית חייבים גם לדעת להיות יהודי ולאהוב את היהודים. מלומדי אומות העולם שלמדו עברית לשמה הפכו לאוהבי יהודים מובהקים.

העברית היא שפה קדושה. העברית המבושמת בדת היא תמצית של אידאלים נשגבים, מוסר ואהבת האדם. הוצא ממנה את הבשמים והיא נשארת שוממה ודלה, דברי חול, דיאלקט! גולדפדן התנגד באופן עקרוני להפוך את העברית לשפה שידברו בו דברי חול.¹⁹

תיקון טעויות העבר

גולדפדן קורא להציל את הילדים כל זמן שיש עוד זמן! לשם כך צריך להוציאם מהערים הגדולות והרועשות בטרם התקלקלו ולבנות להם מוסדות לחינוך ולימוד, בשדות וביערות, באוויר הנקי בטבע. במוסדות אלו יזכו התלמידים לאותה השכלה ולמדנות כמו בבתי הספר בערים הגדולות, אבל גם בחינוך מוסרי יהודי, שבשום פנים ואופן אי אפשר להנחילו בערים הגדולות.

במוסדות אלו יימנעו מטעויות העבר. בישיבות ליטא אסרו בכל תוקף לשבב השכלה לחדור מבעד לדלתותיהן. התוצאה הייתה שבחור ישיבה שיצא לעולם ונשם את משב אוויר הרענן של הספרות הזרה מיד התאהב ונצמד בחיבה ל"עבודה זרה". הוא התחלחל כשהוא נזכר באפלת הישיבה,

במקום שבילה את שנות צעירותו היפות. הוא ביזה או שנא את כל מה שפעם נחשב בעיניו קדוש. במקרה הזה איבדנו באיש ההשכלה את היהודי. בתי הספר הציבוריים באמריקה שונים מבתי הספר בפריז. בעוד בפריז אסורה הכניסה על אנשי הדת מהדתות השונות, באמריקה לומדים ילדים יהודיים אנגלית ביחד עם עיקרי הדת הקתולית. הילד היהודי לומד את סיפורי ישו, צופה בתמונות מעניינות המתארות את הדת הנוצרית ולומד לשבח את השילוש הקדוש. במקרה כזה איבדנו בילד המשכיל את היהודי. השאיפה היא שהחינוך היהודי והלמדנות ישולבו עם השכלה כללית ולימוד שפות מיד מראשית הדרך, כדי להצמיח יהודים משכילים.

התכנית החינוכית המיוחדת ליהודים

כל ילדי החרדים, תלמידי התורה והישיבות חייבים להיות ממומנים מימון מלא של ועדי הקהילות בערים הגדולות. מימון זה צריך לכלול גם אוכל וביגוד. המלמדים יהיו אחראים על הלימודים בעברית. המורים ילמדו באנגלית ואילו הרמ"ם (ריש מתיבתא) יעסקו בעיקר בחינוך יהודי. כל רב יישב בשבת ובחג עם כיתתו ליד השולחן וידריך אותם במנהגים יהודיים ובתפילה בבית הכנסת. לימוד ושינון זה לא יזיק להשכלה ולחינוך המקצועי והמדעי שירכוש התלמיד בבית הספר. בסוף הלימודים יחזרו הבוגרים לערים הגדולות כיהודים מוסריים וכאזרחים אמריקאיים משכילים.²⁰

סיכום

בחיבור דור הולך ודור בא התווה גולדפאדן תכנית חירום חינוכית שמטרה הצלת יהדות אמריקה מהתבוללות וכליה. ההגירה ההמונית לאמריקה גרמה למשבר חינוכי עמוק בחברה הכללית והיהודית שנבע בראש ובראשונה מאיבוד הסמכות ההורית ומנתק בין דור ההורים שחיו במנטליות של ארצות מוצאם לבין דור הבנים שהתחנך בחברה המטריאליסטית באמריקה.

גולדפאדן הציג בחיבורו גישה חינוכית דתית-ליברלית הדומה לחינוך הממלכתי-דתי במדינת ישראל ולדגם הישיבה התיכונית. הוא מעמיד בראש

את לימודי הקודש ואת החינוך לערכי הדת היהודית ומצוותיה, ורק לאחריהם את שאר לימודי החול ואת העיסוק במדעים. אברהם גולדפאדן ידוע לקהל קוראי היידיש ולקהל חובבי התיאטרון כחלוץ התיאטרון ביידיש. מעטים יודעים שעסק גם בכתיבה פובליציסטית, ועוד פחות ידוע שכתב חיבור היסטורי-חינוכי מקיף שבו הציע פתרונות חינוכיים למשבר הזהות היהודי לאור המפגש עם המודרנה. גולדפאדן רצה שיזכרו יותר כמחברן של דרמות לאומיות, כגון בר- כוכבא ושולמית, וכמי שפעל למען חיזוק הדת והלאומיות היהודית, ופחות כמחברן של דרמות וולגאריות-קלילות ביידיש. מאמר זה מדגיש את הפן הלאומי-יהודי ביצירתו של אברהם גולדפאדן המוכר פחות ממפעלו בתחום התיאטרון היהודי.